

Ustawodawstwo cesarskie dotyczące herezji eunomian na podstawie XVI księgi *Kodeksu Teodozjusza*

Współcześnie rzadko posługujemy się takimi określeniami jak heretyk lub herezja. W *Katechizmie Kościoła Katolickiego* czytamy: „Herezją nazywa się uporczywe, po przyjęciu chrztu, zaprzeczanie jakiejś prawdy, w którą należy wierzyć wiarą Boską i katolicką, albo uporczywe powątpiewanie o niej; apostazja – całkowite porzucenie wiary chrześcijańskiej, schizmą – odmowę uznania zwierzchnictwa Biskupa Rzymu lub wspólnoty z członkami Kościoła uznającymi to zwierzchnictwo”¹. Podejmując tematykę herezji, nie sposób nie odnieść się do okresu patrystycznego, w którym pojawiło się wiele błędnych nauk, fałszujących prawdziwą naukę². Pojęcie herezji krystalizowało się na przestrzeni pierwszych wieków, znajdując z czasem swoje miejsce w ustawodawstwie kościelnym i państwowym.

W pierwszych wiekach Kościoła wiele uwagi poświęcano herezjom, czego wyrazem były pisma autorów chrześcijańskich skierowane przeciwko fałszywej doktrynie³. Przykładem mogą być: dzieło Filastriusza z Brecii (+397) zatytułowane *Diversarum hereseon liber*, dzieło Epifaniusza z Salaminy *Panarion* (+403) oraz pismo św. Augustyna (+430) o tytule *De haeresibus*⁴. Wincenty z Lerynu

¹ *Katechizm Kościoła Katolickiego*, nr 2089, Poznań 2002.

² Zob. tamże, nr 464-466.

³ Na temat herezji w Kościele antycznym zob. B. Czyżewski, *Herezje wczesnochrześcijańskie – zagadnienia wprowadzające*, VoxP 68(2017)7-20; M. Fiedrowicz, *Teologia Ojców Kościoła. Podstawy wczesnochrześcijańskiej refleksji nad wiarą*, Kraków 2009, 381-453; F. Drączkowski, J. Pałucki, P. Szczur, M. Szram, M. Wysocki, M. Ziółkowska (red.), *Ortodoksja, herezja, schizma w Kościele starożytnym*, Lublin 2011.

⁴ Zob. B. Czyżewski, *Herezje wczesnochrześcijańskie...*, 7.

(+450) w dziele zatytułowanym *Pamiętniki* przedstawia trzy sposoby postępowania, które prowadzą do powstania herezji⁵: pierwszym jest dodawanie czegoś do doktryny, która została już wcześniej zapisana. Przykładem mogą być apokryfy, które przypisywano Apostołom. Drugim błędem było zmienianie czegoś, co znajdowało się już w samej doktrynie wiary i interpretacja dla własnego użytku prawd wiary. Trzecim błędem heretyków było opuszczanie czegoś w doktrynie⁶.

Jednym z najważniejszych źródeł dotyczących prawa cesarskiego w okresie starożytności jest XVI księga *Kodeksu Teodozjusza*, która stanowi zbiór ustaw cesarskich od III do V wieku. Posiadał wielki wpływ na kulturę prawną Imperium Rzymskiego i stał się z czasem wzorem do powstania *Kodeksu Justyniana*⁷. Zbiór konstytucji cesarskich zawiera edykty i *leges generales* w latach 312-438. Został on podzielony na księgi i tytuły, które wewnątrz ksiąg posiadają porządek chronologiczny⁸. *Codex* swoją nazwę zawdzięcza cesarzowi *Teodozjuszowi II* (408-450), który był inicjatorem sporządzenia pierwszego oficjalnego zbioru praw cesarskich. Projekt prac kodyfikacyjnych przedstawiony został w konstytucji cesarskiej z 26 marca 429 roku. Natomiast prace nad nim zakończyły się w 437 roku. Kodeks został opublikowany konstytucją z dnia 15 lutego 438 roku, a zaczął obowiązywać od 1 stycznia 439 roku. Kodeks promulgowany został we wschodniej części Imperium, natomiast w zachodniej części opublikował go cesarz Walentynian III (425-455). Warto nadmienić, że na Wschodzie obowiązywał on do ogłoszenia *Kodeksu Justyniana* w 529 roku⁹.

Wśród wielu wymienianych w XVI księdze *Kodeksu Teodozjusza* herezji na uwagę zasługują eunomianie, wobec których w ramach prawa cesarskiego podjęto wiele aktów prawnych. Dlatego powyższy artykuł poświęcony został zagadnieniu ustawodawstwa cesarskiego wobec herezji eunomiańskiej na podstawie analizy tekstów źródłowych.

1. Eunomianie

Zanim przejdziemy do szczegółowych kwestii, najpierw należy zwrócić uwagę na akty prawne, które zaważyły na rozwoju religii katolickiej i w konsekwencji

⁵ Wincenty z Lerynu, *Commonitorium XXI*, PL 50, 566; tenże, *Pamiętniki*, POK 8, Poznań 1928 (reprint 2012), 40.

⁶ Zob. B. Czyżewski, *Herezje wczesnochrześcijańskie...*, 11.

⁷ *Codicis Theodosiani. Liber sextus decimus. Księga Teodozjusza. Księga szesnasta*, (ŻMT 71), Kraków 2014.

⁸ Por. K.-H. Schindler, *Codex Theodosianus*, w: *Lexicon der antiken christlichen Literatur*, Freiburg 1998, 135.

⁹ Por. M. Ożóg, *Przedmowa* (ŻMT 71), 6.

przyczyniły się do sformułowania ustaw skierowanych przeciwko heretykom¹⁰. W kontekście powyższego opracowania na szczególną uwagę zasługuje druga ustawa rozdziału *O wierze katolickiej*, która datowana jest na 27 lutego 380 roku w Salonikach. Jest to edykt wydany przez imperatorów Gracjana, Walentyniana i Teodozjusza skierowany do mieszkańców Konstantynopola. W dokumencie tym czytamy: „Pragniemy, aby wszystkie ludy, którymi władamy z łagodnością i umiarkowaniem, trwały w wyznawaniu takiej religii, o której żywa do dziś tradycja zaszczerpiona przez boskiego Piotra Apostoła głosi, że to właśnie on przekazał ją Rzymianom, i o której wiadomo, że postępuje według niej biskup Damazy i Piotr, biskup Aleksandrii, mąż apostołskiej świętości, mianowicie, abyśmy zgodnie z nauczaniem apostołskim i nauką Ewangelii wierzyli w jedno Bóstwo Ojca i Syna, i Ducha Świętego, o równym majestacie i w Świętej Trójcy”¹¹. Powyższy edykt miał zasadnicze znaczenie dla przyszłości chrześcijaństwa. Teodozjusz, który od 379 roku zarządzał wschodnią częścią cesarstwa, a po śmierci cesarza Gracjana stał się władcą całego imperium, podjął się odnowy cesarstwa, opowiadając się za chrześcijaństwem w formie katolickiej. Powyższy akt prawny nadał chrześcijaństwu w formie katolickiej rangę religii państwowej¹².

Z czasem doszło również do sprecyzowania tego, co należy uznać za herezję. Było nią nawet najmniejsze odstępstwo od doktryny wiary katolickiej. Momentem przełomowym w relacji do heretyków był dekret wydany 22 lutego 407 roku w Rzymie adresowany do Senatora, prefekta Miasta: „Co sądzimy o donatystach, okazaliśmy niedawno. Szczególnie jednak z jak najbardziej uzasadnioną surowością ścigamy manichejczyków, frygów czy pryscylian. Ten rodzaj ludzi niech nie ma nic wspólnego z pozostałymi, jeśli chodzi o obyczaje i prawa”¹³. W dalszej części ustawy znajdują się szczegółowe instrukcje odnoszące się do sposobu postępowania z heretykami. Na szczególną uwagę zasługuje ten fragment, w którym czytamy, że herezja została uznana za zbrodnię przeciwko porządkowi publicznemu (*publicum crimen*): „I najpierw chcemy, aby było to zbrodnią przeciw publicznemu porządkowi, ponieważ jeśli ktoś się czegoś dopuszcza przeciw Boskiej religii, wyrządza krzywdę wszystkim”¹⁴. Herezja została uznana za przestępstwo prawa publicznego”¹⁵.

¹⁰ Zob. M. Kieling, *Wiara katolicka i stosunek Kościoła do heretyków na podstawie XVI księgi Teodozjusza w latach 325-396, Opuscula dedicata. Spiritus sanctus et ecclesia. Opuscula Bogdano Czesz septuagenario dedicata*, Poznań 2015, 21-31.

¹¹ Zob. *Codex Theodosianus* XVI 1, 2 (ZMT 71, 2).

¹² Por. B. Kumor, *Historia Kościoła*, Lublin 2002, t. I, 114-115.

¹³ *Codex Theodosianus* XVI 5, 40 (ZMT 71, 63).

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Zob. M. Kieling, *Polityka cesarza Arkadiusza wobec heretyków na podstawie XVI księgi Kodeksu Teodozjusza*, Poznań 2015, 177-188.

W ten kontekst wpisuje się ocena herezji eunomiańskiej, której nazwa pochodzi od Eunomiusza, ur. ok. 335 roku w Dakorze w Kapadocji. Uważany jest on za głównego teoretyka skrajnego arianizmu (aecjanie). Żył w Konstantynopolu, był uczniem i sekretarzem ariańskiego biskupa Antiochii Aecjusza. W 358 roku został wyświęcony przez biskupa Eudoksjusza na diakona. Po synodzie ariańskim w Konstantynopolu w 360 roku został biskupem Kyzikos, skąd powrócił po kilku miesiącach wskutek wypędzenia przez miejscową ludność, która nie podzielała jego poglądów. Po rozwiązaniu przez cesarza Teodozjusza gmin ariańskich w 383 roku skazany na wygnanie udał się do Halmyris w Mesji, a potem do Dakory. Udzielał chrztu w imię śmierci Chrystusa przez pojedyncze lub częściowe zanurzenie, a chrzest udzielany w Kościele katolickim lub w innych wspólnotach ariańskich uważał za nieważny. Polemizowali z nim liczni Ojcowie Kościoła (Bazyli Wielki, Grzegorz z Nyssy, Grzegorz z Nazjanzu, Cyryl Aleksandryjski, Teodor z Mopsuestii). Jego dzieła nie zachowały się, ponieważ zostały zniszczone. Eunomiusz zmarł w 394 roku w Dakorze, w pobliżu Cezarei¹⁶.

Spośród jego licznych pism zachowały się nieliczne. Jego *Apologia*, którą napisał w Konstantynopolu w latach 360-361, została odrzucona przez Bazylego Wielkiego. Na jego zarzuty odpowiedział Eunomiusz w dziele *Apologia apologiae*. Fragmenty tego dzieła zachowały się u Grzegorza z Nyssy. W 383 roku Eunomiusz napisał dzieło *Confessio fidei*, w którym zawarł syntezę swojego nauczania. Jego doktryna teologiczna zakłada oddzielenie pomiędzy transcendentnym Bogiem i Synem. Obojga Syna, ponieważ jest stworzony, różni się od obojga Boga¹⁷. Utrzymywali oni, że substancja Syna jest wręcz niepodobna do substancji Ojca, który jest Bogiem jedynym. Eunomianie stanowili skrajny odłam arian będących uczniami Eunomiusza.

Jednym z autorów, który w *Pierwszej Mowie Teologicznej* podjął się konfrontacji z nauką eunomian, był Grzegorz z Nazjanzu. Wykazywał on, że nie chcą słuchać i nie przyjmują żadnych argumentów¹⁸. Jan Damasceński, co prawda już z pewnej perspektywy czasowej w dziele zatytułowanym *O herezjach*, w następujący sposób charakteryzuje eunomian: „Aecjanie: wywodzą się od Aecjusza z Cylicji, który został wyświęcony na diakona przez Grzegorza, ariańskiego biskupa Aleksandrii. Są też nazywani anomojami odrzucającymi podobieństwo, a przez niektórych eunomianami od jakiegoś Eunomiusza, który był uczniem Aecjusza. Do nich należał także Eudoksjusz, lecz podobno przez strach przed

¹⁶ S. Longosz, *Eunomiusz*, EK 4, Lublin 1979, kol. 1303-1304.

¹⁷ T. Bohm, *Eunomius von Cyzicus*, w: *Lexicon der antiken christlicher Literatur*, Freiburg-Basel-Wien 1998, 208-209.

¹⁸ B. Czyżewski, *Warunki uprawiania teologii w świetle Pierwszej Mowy Teologicznej św. Grzegorza z Nazjanzu*, *Studia Gnesnensia* 27(2014)24-26.

cesarzem Konstantynem oddzielił się od nich, tak że Konstantyn wygnał tylko Aecjusza. Ci anomojowie i aecjanie całkowicie separują Chrystusa i Ducha Świętego od Boga Ojca, twierdząc, że Syn jest stworzeniem i nie ma jakiegokolwiek podobieństwa do Ojca. Za pomocą sylogizmów Arystotelesa i dowodów geometrycznych chcieli objaśnić Boga i podobno w ten sam sposób udowodnić, że Chrystus nie może być z Boga. Od nich pochodzący eunomianie ponownie chrzczą wszystkich, którzy do nich przychodzą, i to nie tylko prawowiernych, lecz także arian. Jak niosą liczne pogłoski, chrzczą, ustawiając nogi chrzczonych nad głową, którą polewają. Mówią, że popaść w coś, czy to w rozpustę, czy inny grzech, nie stanowi nic strasznego: niczego bowiem nie szuka Bóg, lecz tylko, żeby człowiek należał do tej ich tak zwanej wiary¹⁹.

2. Kodeks Teodozjusza a eunomianie

Kodeks Teodozjusza po raz pierwszy wymienia eunomian w dekreście wydanym przez Augustów Gracjana, Walentyniana i Teodozjusza w Konstantynopolu 10 stycznia 381 roku. Oprócz eunomian wymienieni są również fotynianie i arianie. W tym akcie prawnym czytamy: „Niech heretycy nie mają żadnego miejsca, w którym odbywaliby [swoje] misteria, ani żadnej okazji do realizowania szaleństwa swej doktryny pełnej zawziętości. Niech wiedzą wszyscy, że nawet jeśli tego typu ludzie uzyskali coś jakimś specjalnym, wyłudzoną podstępnie reskryptem, jest to nieważne²⁰”.

W praktyce dekret zakazywał wszystkim heretykom zgromadzeń. Potwierdzał również nieprzemijającą cześć wiary nicejskiej. Z punktu widzenia doktryny katolickiej ważne jest zawarte sformułowanie, na podstawie którego można określić, kto jest heretykiem: „Tego zaś należy przyjąć jako obrońcę wiary nicejskiej, prawdziwego czciciela religii katolickiej, kto czci pod jednym imieniem Wszemogącego Boga i Chrystusa, Syna Bożego, Boga z Boga, Światłość ze Światłości, kto nie obraża Ducha Świętego, zaprzeczając temu, co z nadzieją przyjmujemy, że pochodzi on od najwyższego Stwórcy rzeczy; u kogo żyje niepodzielna istota nieśmiertelnej Trójcy, którą prawowierni określają greckim słowem *ousia*”²¹. Natomiast ci, którzy nie służą prawdziwej doktrynie, nie mogą przywłaszczać sobie miana prawdziwej religii. Dlatego zabroniono im przekraczania progów wszystkich kościołów oraz nauczania w miastach²².

¹⁹ Jan Damasceński, *O herezjach* 77, Kraków 2011 (ŻMT 59), 119.

²⁰ *Codex Teodosianus* XVI, 5, 6 (ŻMT 71, 43*).

²¹ Tamże.

²² *Codex Theodosianus* 5, 3.

Zaledwie kilka miesięcy później, 19 lipca 381 roku, wydano kolejny akt prawny skierowany przeciwko eunomianom, arianom, zwolennikom nauki Aecjusza, który zakazywał im wznoszenia kościołów w miastach i wsiach²³. Czytamy w nim: „Gdyby zuchwale ktoś się na to poważył, te dobra, gdzie zbudowany zostałby taki kościół, którego budowa jest zabroniona, a także grunt lub prywatna posiadłość niech całkowicie zostaną włączone do zasobów skarbu i niech natychmiast zostaną skonfiskowane wszystkie miejsca, które albo stałyby się siedzibą, albo przyjęłyby sługi tej świętokradczej nauki”²⁴.

Należy zauważyć, że prawo skierowane przeciwko eunomianom zostaje w kolejnych latach zaostrzone. W dekrete z 25 lipca 383 roku znajduje się zakaz zgromadzeń, agitacji, spotkań w prywatnych domach oraz sprawowanie kultu przeciwnego katolickiej wierze. Prawo to dotyczyło eunomian – wymienionych na pierwszym miejscu – arian, macedonian, pneumatomachów, manichejczyków, enkratytów, apotaktytów, sakoforów i hydroparastatów²⁵. W kilka miesięcy później, 3 grudnia 383 roku, prawo to zostało wyrażone w jeszcze mocniejszej formie: „Wadliwa doktryna, nienawistna Bogu i ludziom, mianowicie eunomiańska, ariańska, macedoniańska, apolinarystyczna i innych sekt, które potępia nieskażona wiara prawdziwej religii zgodnie z godnym uwielbienia kultem katolickiej reguły, niech nie przywłaszcza sobie prawa ani do publicznych, ani do prywatnych spotkań w obrębie miast, wsi i wiejskich posiadłości, ani do organizowania zgromadzeń czy urządzania kościołów, ani niech nie uzurpuje sobie prawa do ustanawiania kapłanów”²⁶.

W dalszej części dekretu mowa jest o konfiskacie domów na rzecz Skarbu, w których wyznawcy i kapłani gromadzili się na Paschę. Konfiskata miejsc związanych ze zgromadzeniami heretyków dotyczyła wprawdzie wschodniej części cesarstwa, a od 388 roku była rozciągnięta również na część zachodnią²⁷. Zresztą kolejna ustawa wydana zaledwie kilka tygodni później, 21 stycznia 384 roku, dotyczyła przywłaszczania sobie stopni święceń: „Eunomianie, macedonianie, arianie, a także apolinaryści to wśród pełniących urzędy świętej religii nazwy mające złą sławę z powodu ich błędów. Przeto wszyscy, którzy przypisali sobie biskupstwo tych wyznań, albo niższe stopnie duchowne, którzy przywłaszczają sobie zarezerwowaną nazwę kapłanów i którzy w zbrodniczej religii przyznają sobie miano ministrów przestępczej sekty, którzy mówią, że nauczają tego, czego

²³ *Codex Theodosianus* 5, 8 (ŻMT 71, 46*-47*).

²⁴ Tamże.

²⁵ *Codex Theodosianus* 5, 11 (ŻMT 71, 49*).

²⁶ *Codex Theodosianus* XVI 5, 12 (ŻMT 71, 49*-50*).

²⁷ Zob. *Apparatus criticus* (ŻMT 71, 50*).

nie wiedzieć albo oduczyć się jest chlubą, niech bez żadnej możliwości pobłażania zostaną wygnani, gdy w dokładnej obławie sprawdzi się kryjówki w mieście”²⁸.

Kolejne prawo, uchwalone 4 maja 289 roku, pozbawiło eunomian możliwości sporządzania testamentu oraz bycia jego beneficjentami. Prawo nakazywało, aby dobra należące do heretyków nie podlegały dziedziczeniu, ale przechodziły na rzecz zasobów Skarbu²⁹. Kilka lat później, dekretem z 20 czerwca 394 roku wydanym w Adrianopolu, prawo dotyczące zakazu sporządzania testamentu zostało odwołane: „Kiedyś uznaliśmy, że trzeba ustanowić prawo dla eunomian, aby niczego nie nabywali ani nie zostawiali testamentem, a teraz po pełniejszym rozważeniu je odwołujemy. Niech żyją według wspólnego prawa, zarówno piszą [testamenty, ustanawiając dziedziców], jak i będą powoływani jako dziedzice”³⁰.

Powyższa ustawa została jednak odwołana przez Arkadiusza dekretem z 13 marca 395 roku: „Zaś heretyckiego ducha eunomian i najnikczemniejszą sektę potępiamy specjalnym przypomnieniem i postanawiamy, że wszystko, co zostało orzeczone przeciwko ich obłąkaniu, ma być w całości zachowane, dodając to, aby nikt ze wspomnianej sekty nie miał możliwości pełnienia służby publicznej ani sporządzania testamentu czy nabywania spadku na drodze testamentu, aby była wspólna strata dla wszystkich, dla których wspólne jest również szaleństwo religijne, przy czym anulowane zostaje to, co ewentualnie nasz ojciec specjalnym dobrodziejstwem przyznał komuś w sprawie prawa sporządzania testamentu”³¹.

Kolejna ustawa dotycząca eunomian pochodzi z dnia 25 grudnia 395 roku, w której ponownie eunomianom przyznano możliwość sporządzania testamentu: „Nakazujemy, aby eunomianom została dana władza sporządzania testamentów i stosowania tego, czego dotyczyło dane niedawno prawo naszego boskiego ojca”³².

W 396 roku zostały wydane dwie kolejne ustawy dotyczące eunomian. Pierwsza pochodzi z dnia 21 kwietnia, była skierowana do prefekta pretorium Cezariusza i nakazywała, aby wytropieni twórcy i nauczyciele „zbrodniczej sekty eunomian”, zwłaszcza duchowni, zostali wypędzeni z miast i wygnani³³. Druga ustawa datowana na 22 kwietnia jest zasadniczo powtórzeniem pierwszej³⁴. Dnia 4 marca 398 roku zostało wydane kolejne prawo skierowane przeciw eunomianom, które w szczególny sposób odnosiło się do duchownych „zabobonu eunomiańskiego”. Mieli oni zostać wydaleny z miast i wsi. W przypadku organizowania przez nich zebrań mieli być na zawsze deportowani. Ukarany miał

²⁸ *Codex Theodosianus* XVI 5, 13 (ŻMT 71, 50*).

²⁹ *Codex Theodosianus* XVI 5, 17 (ŻMT 52*-53*).

³⁰ *Codex Theodosianus* XVI 5, 23 (ŻMT 71, 55*).

³¹ *Codex Theodosianus* XVI 5, 23 (ŻMT 71, 56*).

³² *Codex Theodosianus* XVI 5, 27 (ŻMT 71, 57*).

³³ *Codex Theodosianus* XVI 5, 31 (ŻMT 71, 59*).

³⁴ *Codex Theodosianus* XVI 5, 32 (ŻMT 71, 32 (XMT 71, 59*)).

być również właściciel posiadłości, w której spotykali się heretycy. Zarządca posiadłości, w której spotykali się heretycy, miał zostać jej pozbawiony. Konfiskacie mienia podlegali również heretycy.

W powyższym dekrete nakazywano również spalenie heretyckich ksiąg³⁵: „Polecamy ponadto, aby księgi zawierające naukę i treść ich wszystkich zbrodni z największą wnikliwością szybko zostały znalezione i wydane, aby po okazaniu władzy wkrótce w obecności sędziów zostały spalone. Jeśli przypadkiem komuś dowiedzie się, że coś z nich z jakiegoś powodu lub z oszustwa ukrył i nie wydał, niech wie, że będzie ukarany śmiercią jako ten, kto przechowuje szkodliwe księgi i pisma dotyczące zbrodni czarów”³⁶.

W 399 roku zmienia się ponownie prawo skierowane przeciwko eunomianom na ich korzyść. Dekretem z dnia 6 lipca polecono, aby odstąpiono od karania eunomian odebraniem im zdolności do sporządzania testamentu oraz skazywaniem na wygnanie. Pozwolono, aby mieli władzę obdarowywania i przyjmowania od innych darów. Zarządzono, aby powstrzymywali się od zgromadzeń, nie organizowali spotkań i zebrań. Tego rodzaju czynności podlegały karze, natomiast jeśli to miało miejsce za wiedzą właściciela, to jego mienie miało zostać skonfiskowane. Ponadto ci, których „fałszywie nazywano biskupami”, pochwyceni na zebraniu mieli być deportowani³⁷.

Kolejna zmiana prawa następuje w 410 roku. Dekret wydany przez Honoriusza i Teodozjusza nakazywał: „Pozostawiając to, co przeciwko eunomianom już dawno ustanowiło prawo naszego boskiego ojca, postanawiamy, że by w przyszłości niczego wzajemnie sobie nie przekazywali ani sami nie otrzymywali jako darowizny, i tak samo nic nie zostawiali ani nie otrzymywali drogą testamentu. Niech będą pozbawieni korzyści, które z darowizn albo z woli umierających zwykli otrzymywać dzięki wzajemnym pochlebstwom, podstępem i wybiegami, aby całkowicie byli pozbawieni korzystania z obojga tych praw i aby po nich w dziedziczeniu beztestamentowym obejmowali sukcesje jedynie ci, których do prawa dziedziczenia dopuścił porządek wprowadzony dawnymi prawami, tak że jeśli nikt by już nie żył z tych, których prawo powołuje do spadku bez testamentu, niech dobra zmarłego w tym zabobonie należą do naszego Skarbu”³⁸.

Dnia 6 listopada 515 roku w Konstantynopolu wydano dekret dotyczący eunomiańskich duchownych. Ich domy znajdujące się w mieście miały zostać przekazane na rzecz Skarbu, jeśli zostało udowodnione, że w ich domach odbywały się zebrania i udzielano powtórnego chrztu. Ustawodawca występował

³⁵ *Codex Theodosianus* XVI 5, 34 (ŻMT 71, 60*).

³⁶ *Codex Theodosianus* XVI 5, 32, 1 (ŻMT 71, 608).

³⁷ *Codex Theodosianus* XVI 5, 36 (ŻMT 71, 61*).

³⁸ *Codex Theodosianus* 5, 49 (ŻMT 71, 68*-69*).

zdecydowanie przeciw praktyce powtórnego chrztu udzielanego przez hereetyckich duchownych. Bowiem na karę zasługują ci duchowni, którzy uważają niegodziwie, że trzeba powtarzać chrzest. Karze relegowania podlegał również i ten, który dobrowolnie i sam z siebie pozwoliłby, aby go powtórnice zanurzono w drugim chrzcie. Karze deportacji natomiast podlegali duchowni eunomiańscy, bez żadnego wstawiennictwa, jeśliby organizowali zebrania na terenie miast, wsi lub w terenie albo wybierali duchownych tej nauki³⁹. W tym samym akcie prawnym odebrano eunomianom prawo sporządzania testamentu, nawet w przypadku, gdyby na podstawie jakiegoś specjalnego dobrodziejstwa byli uznani za godnych. Mieli oni zostać pozbawieni tego przywileju. Nie wolno było również eunomianinowi sporządzać testamentu na rzecz innego eunomianina. Zakazano im również przekazywania darowizny i przyjmowania hojnych darów w postaci gruntu lub domu. W przypadku, gdy ich zebrania odbywały się w domach lub posiadłościach wiejskich, dobra te miały być włączone do skarbcza. Winę natomiast miano przypisać właścicielowi, który na to pozwolił⁴⁰.

W zakończeniu powyższego dekretu czytamy: „Bez zwłoki ma być egzekwowane to, że gdzie tylko znalezieni zostaliby duchowni eunomiańscy, którzy są sprawcami powtarzania chrztu, mają zostać aresztowani, skazani na deportację i zesłani na dożywotnie wygnanie. Trzeba dodać także to, żeby żaden eunomianin nie pełnił służby publicznej ani nie otrzymywał w zarząd prowincji w żadnym urzędzie administracji”.

Ostatnim aktem prawnym, w którym mowa jest o wszystkich herezjach, w tym o eunomianach, jest ustawa z 30 maja 428 roku wydana przez Teodozjusza i Walentyniana. We wstępie do tego aktu prawnego czytamy: „Szaleństwo heretyków trzeba powstrzymać w taki sposób, że przede wszystkim niech nie wątpią, iż natychmiast zostaną przekazane Kościołowi katolickiemu kościoły, które gdziekolwiek odebrali prawowiernym, ponieważ jest nie do zniesienia, że ci, którzy nie powinni mieć własnych, nadal zatrzymują posiadane i założone przez prawowiernych, a zuchwale zagarnięte”⁴¹.

Dalsza część ustawy zawiera wyliczenie herezji, które były potępione przez władzę państwową. Jest to swego rodzaju katalog herezji, do których należeli: arianie, macedonianie, apolinarianie, nowacjanie, sabbatianie, eunomianie, lantynianie, monaniści, pryscylianie, frygowie, marcjoniści, borborianie, mesalianie, euchici, donatyści, audianie, hydroparastarci, taskodrocici, fotynianie, paulianie, marcelianie i manichejczycy⁴². W odniesieniu do ostatnich napisano,

³⁹ *Codex Theodosianus* XVI, 58, 1-3 (75*-76*).

⁴⁰ *Codex Theodosianus* XVI V, 58, 73, (76*).

⁴¹ *Codex Theodosianus* XVI 5, 65 (ŻMT 73, 79*).

⁴² *Codex Theodosianus* XVI 5, 65 (ŻMT 73, 79*-80*).

że osiągnęli „już szczyt niegodziwości zbrodni”⁴³. Nie mieli oni prawa nigdzie na ziemi rzymskiej zbierania się i modlenia.

Ustawa zachowywała to wszystko, co zawierały również poprzednie akty prawne dotyczące różnych heretyków – zakazu służby publicznej oraz prawa przekazywania i sporządzania testamentu⁴⁴. Heretykom zabraniano również praktyki powtórnego chrztu tym, którzy zostali wtajemniczeni w prawowierne sakramenty oraz powstrzymywania praktykowania innych religii Kościoła katolickiego. Za naruszenie tych praw groziły dotkliwe kary wygnania lub grzywny⁴⁵. W zakończeniu ustawy czytamy: „Zarządzamy, żeby wszystko tak było przestrzegane, aby żadnemu dostojnikowi, któremu doniesiono o przestępstwie, nie było wolno decydować o zmniejszeniu kary albo jej zniesieniu, chyba że sam chciałby doznać tego, na co sam przez ukrywanie pozwala innym”⁴⁶.

Zakończenie

Podsumowując powyższe opracowanie, należy stwierdzić, że herezja eunomiańska uważana była za jedną z najgroźniejszych doktryn heterodoksyjnych. Eunomianie określani byli jako zabobon, zbrodnicza sekta. Prawodawstwo cesarskie zawarte w XVI *Księdze Teodozjusza* w kilkudziesięciu ustawach określało sposób postępowania z duchownymi i wyznawcami herezji. Zabraniano budowania kościołów, z czasem zakazywano spotkań i zebrań, zwolenników tej nauki pozbawiano praw publicznych, zabraniano im prawa do sporządzania testamentu, dziedziczenia, skazywano na deportację, konfiskatę mienia, kary grzywny. W latach 393-410 można zauważyć, z pewnymi wyjątkami, kiedy przywracano eunomianom na krótki czas pewne prawa, zdecydowane zaostrezenie prawa w stosunku do eunomian, jak i innych herezji. Wynikało to z pewnością z umacniania się religii katolickiej w Cesarstwie Rzymskim, ale także miało związek z zagrożeniem jedności państwa i Kościoła.

Słowa kluczowe: herezja eunomiańska, herezje w Kościele antycznym, arianizm, *Kodeks Teodozjusza*, XVI księga *Kodeksu Teodozjusza*.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ *Codex Theodosianus* XVI 5, 65, 3 (ŻMT 73, 81*).

⁴⁵ *Codex Theodosianus* (ŻMT 73, 81*).

⁴⁶ *Codex Theodosianus* (ŻMT 73, 81).

Summary

IMPERIAL LEGISLATION RELATING
TO THE EUNOMIANS' HERESY ON THE BASIS OF BOOK XVI
OF THE *THEODOSIAN CODE* [*CODEX THEODOSIANUS*]

In the first centuries of the Church history there occurred many doctrinal heresies. One of the most dangerous ones was that created by Eunomius. The Eunomians upheld an extreme form of Arianism. The subject of the article is "Emperor's Legislation Relating to the Eunomians' Heresy on the Basis of Book XVI of the *Theodosian Code* [*Codex Theodosianus*]". The collection of constitutions under the Latin name of *Codex Theodosianus* includes edicts from the years 312-438. The above article consists of two parts. The first one presents both the origin and the doctrine of the Eunomian heresy. Legal acts, imperial laws and decrees concerning the Eunomians are collected and analyzed in the second part. The analysis of source texts shows the doctrine as one of the greatest threats to social life. Therefore, imperial legislation provided such legal consequences for the heresy leaders, believers and followers as a ban on meetings and teaching, confiscation of property, banishment or the withdrawal of civil rights.

Key words: Eunomius, the Eunomian heresy, heresies of the ancient Church, Arianism, *Codex Theodosianus*, Book XVI of the *Theodosian Code*.

Bibliografia**I. Źródła**

Codicis Theodosiani. Liber sextus decimus. Księga Teodozjusza. Księga szesnasta, tłum. A. Caba, opracowanie M. Ożóg, M. Wójcik, wstęp M. Stachura, (ŻMT 71) Kraków 2014.

Jan Damasceński, *O herezjach 77*, tłum. A. Zhyrkowa, Kraków 2011 (ŻMT 59).
Wincenty z Lerynu, *Commonitorium XXI*, PL 50, 566, tłum. J. Stahr, Wincenty z Lerynu, *Pamiętniki*, POK 8, Poznań 1928 (reprint 2012).

Katechizm Kościoła Katolickiego, nr 2089, Poznań 2002.

II. Opracowania

Bohm T., *Eunomius von Cyzicus*, w: *Lexicon der antiken christlicher Literatur*, Freiburg-Basel-Wien 1998, 208-209.

Czyżewski B., *Herezje wczesnochrześcijańskie – zagadnienia wprowadzające*, VoxP 68 (2017), 7-20.

- Czyżewski B., *Warunki uprawiania teologii w świetle Pierwszej Mowy Teologicznej św. Grzegorza z Nazjanzu*, *Studia Gnesnensia* 27(2014)24-26.
- Drączkowski F., Pałucki J., Szczur P., Szram M., Wysocki M., Ziółkowska M. (red.), *Ortodoksja, herezja, schizma w Kościele starożytnym*, Lublin 2011.
- Fiedrowicz M., *Teologia Ojców Kościoła. Podstawy wczesnochrześcijańskiej refleksji nad wiarą*, tłum. W. Szymona, Kraków 2009.
- Kieling M., *Wiara katolicka i stosunek Kościoła do heretyków na podstawie XVI księgi Teodozjusza w latach 325-396, Opuscula dedicata. Spiritus sanctus et ecclesia. Opuscula Bogdano Czesz septuagenario dedicata*, Poznań 2015, 21-31.
- Kieling M., *Polityka cesarza Arkadiusza wobec heretyków na podstawie XVI księgi Kodeksu Teodozjusza, Opuscula dedicata. Benignus est enim spiritus sapientiae. Opuscula Bogdano Ponیزی*, Poznań 2015, 177-188.
- Kumor B., *Historia Kościoła*, t. I, Lublin 2002.
- Longosz S., *Eunomiusz*, EK 4, Lublin 1995, kol. 1303-1304.
- Schindler K.-H., *Codex Theodosianus*, w: *Lexicon der antiken christlichen Literatur*, Freiburg 1998, 135.